

Kolář, Jan; Kala, Jiří

Hrob kultury se šňůrovou keramikou z Brankovic, aneb, Poznámky k sekundárním pohřebním aktivitám v pozdním eneolitu na Moravě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická. 2012, vol. 61, iss. M17, pp. [255]-269

ISBN 978-80-210-6113-2

ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125767>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN KOLÁŘ – JIŘÍ KALA

HROB KULTURY SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU Z BRANKOVIC ANEB POZNÁMKY K SEKUNDÁRNÍM POHŘEBNÍM AKTIVITÁM V POZDNÍM ENEOLITU NA MORAVĚ

Tato práce zpřístupňuje odborné veřejnosti nově prozkoumaný hrob kultury se šňůrovou keramikou z Brankovic, ve kterém byl pozorován a dobře zdokumentován průběh sekundární manipulace. V další části práce jsou diskutovány některé otázky a problémy specifické pro studium vícefázového pohřebního ritu a zejména sekundárních pohřebních manipulací. Pro pozdní eneolit je známo poměrně velké množství hrobů takto druhotně otevřených a je možno uvažovat o několika interpretačních modelech.

pozdní eneolit – kultura se šňůrovou keramikou – pohřební ritus – sekundární pohřební aktivity

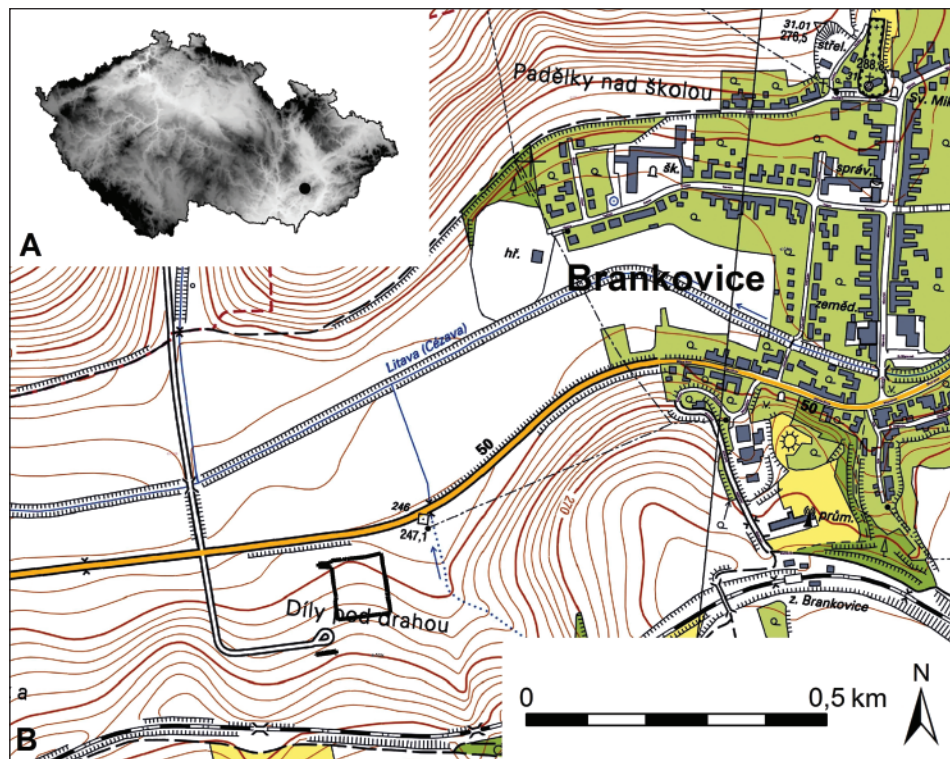
A Corded Ware Culture grave in Brankovice. Notes on secondary mortuary activities in the Late Eneolithic in Moravia. This article describes a grave from the Corded Ware Culture excavated in Brankovice in 2007, on which a secondary manipulation has been well-observed and documented. In a further part of the paper some questions and problems connected closely to the multi-phase burial rite and especially secondary mortuary practices are discussed. Based on a significant number of such graves in Moravia from the Late Eneolithic, several possible interpretive models of these practices can be considered.

Late Eneolithic – Corded Ware Culture – burial rite – secondary mortuary practices

1. Úvod

V květnu a červnu roku 2007 byl při stavbě nového závodu OPAL Brankovice, EMS-Patvag, s. r. o., proveden na katastru obce Brankovice (okr. Vyškov) záchranný archeologický výzkum pod vedením Davida Parmy z ÚAPP Brno (obr. 1). Na lokalitě byly objeveny stopy lidských činností z různých období pravěku a raného středověku a mimo tyto zde byl prozkoumán i jeden hrob (č. 731/825) kultury se šňůrovou keramikou (KŠK). Do pozdního eneolitu řadíme i pět hrobů kultury zvoncovitých pohárů (KZP) (*Matějčková 2008; Kala 2008*), které se nacházely jihovýchodně od hrobu KŠK; do eneolitu lze nejspíše datovat i objekt 784 (obr. 2).

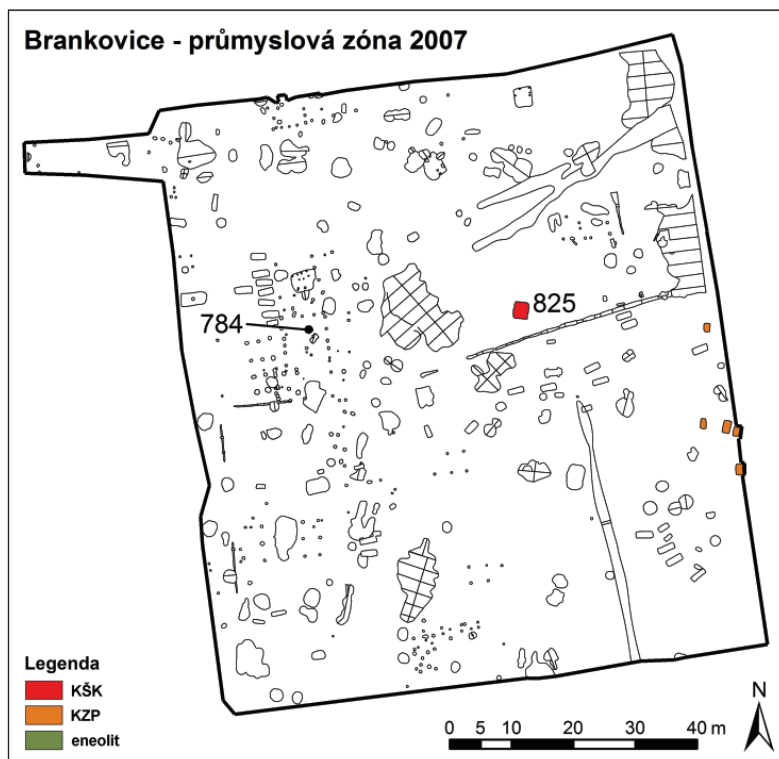
Prozkoumaná plocha se nachází západně od obce Brankovice. Archeologický výzkum zasáhl plochu, která je na severní straně ohraničena silnicí I/50 a na jihu

Obr. 1. Brankovice, okr. Vyškov. A – lokalizace v rámci ČR; B – umístění zkoumané plochy.

železniční trati 340 Brno – Uherské Hradiště (obr. 1). Lokalita leží na mírném severním svahu s nadmořskou výškou mezi 244 a 256 m n. m., který spadá k řece Litavě. Mírný svah přecházel v místech s největší koncentrací pravěkého osídlení v nevýrazné návrší, jehož severní část byla pravděpodobně zničena stavbou silnice I/50 (obr. 1, 2). Před zahájením stavebních prací byl prostor využíván jako orná půda, od roku 2004 však byl částečně zastavěn komunikacemi průmyslové zóny.

Lokalita se nachází v oblasti Brankovické pahorkatiny, jež je součástí Litenčické pahorkatiny. Tento celek náleží Vnějšímu Západním Karpatům. Typický je pro něj zvlněný erozně denudační reliéf s erozními plošinami, široce zahluobenými rozvodními hřbety a rozevřenými úvalovitými a neckovitými údolími. Brankovická pahorkatina je tvořena paleogenními jílovci a pískovci ždánické jednotky vnějšího flyše, často překrytými sprašemi. Tomu odpovídá i konkrétní zjištění na lokalitě (Demek a kol. 1987; Parma 2008). Pozůstatky komunit kultury se šňůrovou keramikou jsou známy z okolí lokality již poměrně dlouho, a to zejména díky činnosti M. Chleboráda (1934) v 1. polovině 20. století.

Obr. 2. Brankovice, průmyslová zóna 2007. Zkoumaná plocha s vyznačenými eneolitickými hroby a objekty. KŠK – kultura se šňůrovou keramikou; KZP – kultura zvoncovitých pohárů (podle Parma 2008, upraveno).

2. Metoda terénního výzkumu

Na celé ploše byla mechanicky odstraněna ornice o síle 0,3 m, následovala prospekce detektorem kovů, mechanické začištění (UDS) a ruční zaškrabání. Všechny zachycené objekty byly vybrány, kresebně a fotograficky zdokumentovány a geodeticky zaměřeny.

Hrob 825 byl rozdělen na poloviny, které byly zkoumány zvlášť. Postupovalo se po mechanických vrstvách (zpravidla 15 cm) a jednotlivé úrovně a profil byly jak kresebně, tak fotograficky dokumentovány. Tento postup nám pomohl rozeznat již během exkavace průběh druhotného zásahu, který postihl většinu hrobu a jeho zásypu. Bylo odebráno několik vzorků ze zásypu i celý obsah amfory na plavení.

Kolem hrobu je patrný volný prostor okrouhlého tvaru, který pravděpodobně indikuje původní mohylu (průměr cca 20 m) zničenou zemědělskými pracemi v dobách pozdějších (obr. 2).

3. Popis hrobu 825 (obr. 3–5)

Výkop: půdorys nepravidelný obdélný (skoro čtvercový), stěny přímé, dno ploché (na kresbě profilu viditelný schod u východní stěny je způsoben nádobou v profilu – amfora), podélný i příčný profil neckovitý, delší osa orientována S-J; délka 2,7 m, šířka 2,5 m, hloubka 0,62 (Z) – 0,7 m.

Zásyp: kontext 1346 – bloky tmavě, středně a světle hnědé prachové hlíny, vše kompaktní, bloky spraše, hranice ostrá; 1345 – světle hnědá, promísená místy (hlavně ve střední části) s tmavou černohnědou prachovou hlínou, středně hnědou hlínou a se spraší, vše kompaktní; 0336 – tmavá černohnědá prachová hlína, kompaktní.

Pohřeb: kostrový pohřeb dospělého jedince (20–29 let), skelet dochován ve fragmentárním stavu (pouze malé zlomky horních a dolních končetin), vše v druhotné poloze, nebylo možno určit původní polohu ani orientaci skeletu, nepočtené dochované zlomky kostí rozptýleny v kontextu 0336 v hloubkách 30 cm až dno.

Další pozorování: původně kostrový hrob, značně porušen druhotnou manipulací, v zásypech bylo pozorováno několik skupin stěpů nádob, kostí, jeden větší kámen. Druhotná manipulace se nedotkla místa, kde byla uložena amfora (východní část hrobu), zde je také patrná podoba původního zásypu hrobu (1346). Hranice šachty (0336) byla takřka vždy dobře rozeznatelná jak na profilu, tak při dokumentaci jednotlivých úrovní. Odlišení kontextu 1345 bylo obtížnější, někdy se nepodařilo jasně vymezit jeho hranice. Mohlo by se zdát, že se jedná o přechod mezi původním zásypem a výkopem pro druhotnou manipulaci.

Nálezy: v případě keramiky jde často o malé zlomky s minimální výpovědní hodnotou, u nichž není možné určit, z jakého keramického typu pocházejí. Fragmety vejčité hrncovité nádoby byly nalezeny v různých hloubkách. Vysvětlivky: H – výška nádoby, R – průměr okraje, B – průměr podstavy, C – průměr výdutě a výška od podstavy nádoby (vše v mm), Ke – keramika, Lko – lidské kosti, Mz – mazanice, Ka – kámen, Ko – zvířecí kosti.

Vrstva 1 (hloubka 0–15 cm):

1 – Ke – 2 neurčitelné zlomky, inv. č. A82741¹.

Vrstva 2 (hloubka 15–30 cm):

Kontext 0336:

2 – Lko – část středu diafýzy blíže neidentifikovatelné kosti předloktí, A82744 (obr. 3 – kost 1).

3 – Ke – stěp z výdutě z vejčité nádoby, A82751 (obr. 5: 3).

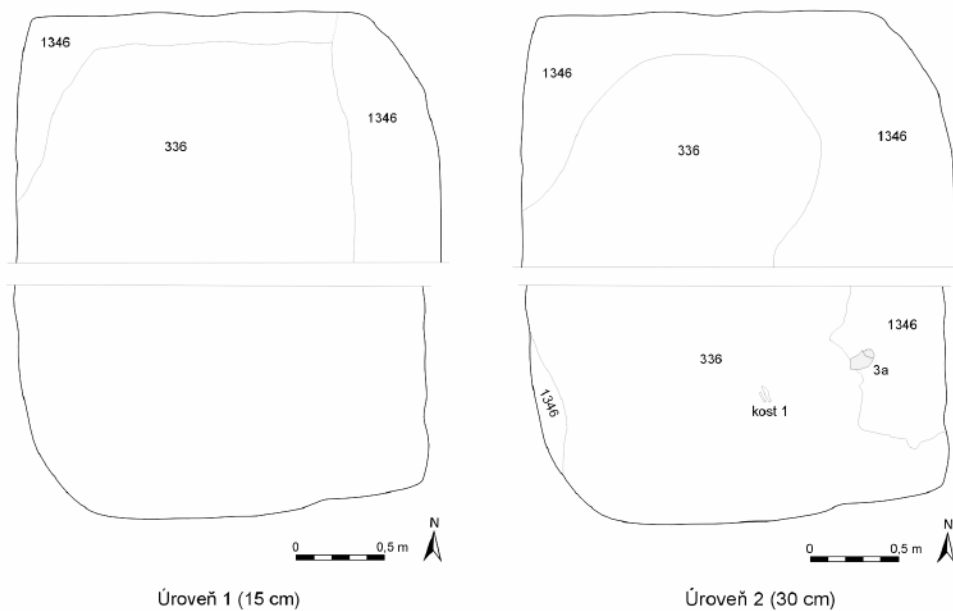
4 – Mz – mazanice, A82752.

5 – Ke – stěp z výdutě z vejčité nádoby – na obr. 3 označeno jako 3a; inv. č. A82738 (obr. 5: 3).

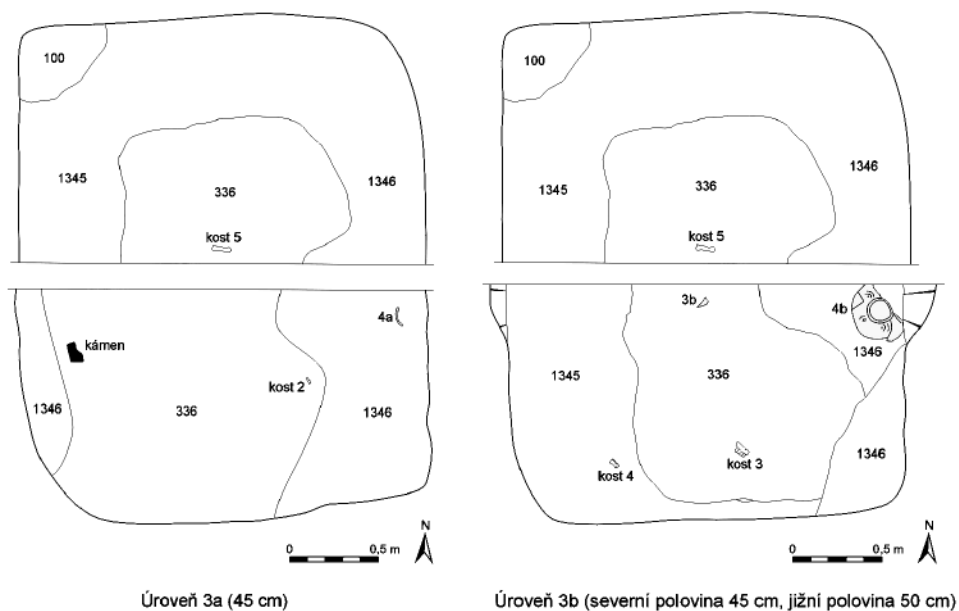
Kontext 1346:

6 – Ke – zlomek okraje z vejčité nádoby, A82742 (obr. 5: 3).

¹ Všechny nálezy jsou uloženy v Muzeu Vyškovska ve Vyškově.

Obr. 3. Brankovice, průmyslová zóna 2007. Plány hrobu 825 v dokumentační úrovni 15 a 30 cm (podle Parma 2008, upraveno).

Obr. 4. Brankovice, průmyslová zóna 2007. Plány hrobu 825 v dokumentační úrovni 45 a 45/50 cm (podle Parma 2008, upraveno).

7 – Ke – dva střepy z vejčité nádoby (obr. 5: 3), jeden snad ze džbánů (?) (obr. 5: 1), inv. č. A82743.

Vrstva 3 (hloubka 30–45 cm):

Kontext 0336:

8 – Lko – fragment zvířecího zubu² (druhově neurčeno) a několik fragmentů lidských (?) kostí, A82745.

9 – Lko – fragment kosti předloktí, A82746 (obr. 4 – kost 2).

10 – Ke – 2 neurčitelné zlomky, A82749.

11 – Lko – fragment kosti patní, A82750.

12 – Ka – kámen, nezvěstný.

13 – Ko – dva fragmenty zvířecích kostí, druhově neurčeno, bez inv. č. (obr. 4 – kost 5).

Vrstva 4 (hloubka 45 cm až dno):

Kontext 0336:

14 – Ke – větší zlozek vejčité nádoby. R – cca 230 mm, výška fragmentu – 146 mm; A82740 (obr. 5: 3).

15 – Ke – neurčitelný zlozek výdutě, A82748.

16 – Lko – část dolní čelisti, bez inv. č. (obr. 4 – kost 3).

Kontext 1345:

17 – Mz – mazanice, A82747.

Kontext 1346:

18 – Ke – amfora se čtyřmi oušky na podhrdlí. H – 305 mm, R – 150 mm, B – 123 mm, C – 370/129 mm; A82739 (obr. 5: 4).

19 – Ke – větší zlozek výdutě neurčité nádoby, A82753 (obr. 5: 2).

Bez kontextu:

20 – Lko – větší fragment dolní části diafýzy kosti pažní a fragment dolní části diafýzy kosti vřetenní; bez inv. č.

4. Antropologický posudek skeletu

Inv. č. A82744, A82745, A82746, A82750 – několik velmi špatně zachovalých fragmentů lidských a zvířecích kostí.

1. Inv. č. A82744 – část středu diafýzy blíže neidentifikovatelné kosti předloktí. Fragment je silně poškozen podélnými prasklinami. Je relativně gracilní stavby.

2. Inv. č. A82745 – větší fragment zvířecího zubu a několik silně poškozených fragmentů lidských (?) kostí – podlouhlý fragment blíže neidentifikovatelné kosti předloktí nebo kosti lýtkové a masivnější fragment pravděpodobně kosti patní.

3. Inv. č. A82746 – velmi silně poškozený drobnější fragment neidentifikovatelné kosti předloktí.

4. Inv. č. A82750 – větší fragment druhé patní kosti, zachována v podstatě pouze houbovitá kost s náznakem kloubní plochy.

5. Fragment dolní čelisti, označen jako „kost 3“ – Větší a relativně k ostatním kostem dobře zachovaný fragment levé části těla a části bradového výběžku dolní čelisti. Kost je povrchově erodována z vnější strany, je relativně robustní stavby, výrazně modelovaná. Zuby zachovány v rozsahu P1 až M2, oba řezáky a špičák ztraceny postmortálně, třetí stolička pravděpodobně nedlouho před smrtí (na zachovalé stěně alveolu jsou stopy počínající resorpce). Na linguální straně lůžka špičáku stopy zánětu alveolu (polokulovitá prohlubeň), obě stoličky mají

² V době přípravy článku bohužel nebyl k nalezení, stejně tak i položka č. 13.

mezi bukálními kořeny „zatečený“ úzký proužek skloviny. Na korunkách zachovaných zubů jsou drobnější hypoplastické defekty skloviny. Obrus chrupu odpovídá fázi D až E (*Lovejoy 1985*).

6. Fragmenty kostí z hloubky 30–45 cm, označeno jako „kost 5“ – Dva větší fragmenty zvířecích kostí.

7. Fragmenty kostí z hloubky 45–60 cm – větší, povrchově silně erodovaný fragment stranově neidentifikovatelné dolní části diafýzy kosti pažní a obdobně zachovalý fragment stranově neidentifikovatelné dolní části diafýzy kosti vřetení.

Vzhledem k náleзовým okolnostem (kosterní pozůstatky rozptýlené v různých úrovních) a ke stavu zachování kostí nelze jednoznačně potvrdit, že pocházejí z jednoho jedince, je to však pravděpodobné. Podle stupně obrusu chrupu patří jedinci zemřelému ve věkové kategorii adultus I, zřejmě kolem 25. roku života.

Fragment dolní čelisti je relativně výrazně modelován, v kontrastu ke spíše gracilnímu postkranialnímu skeletu, silné poškození fragmentů a eroze kostní tkáně však neumožňuje objektivně posoudit skutečnou míru původní gracility skeletu. Při určování pohlaví není bohužel v důsledku tohoto poškození kostí postkranialního skeletu možné použít některou z metrických metod (např. *Černý – Komenda 1980*). Z dochovaných fragmentů nelze pohlaví jednoznačně morfoskopicky určit.

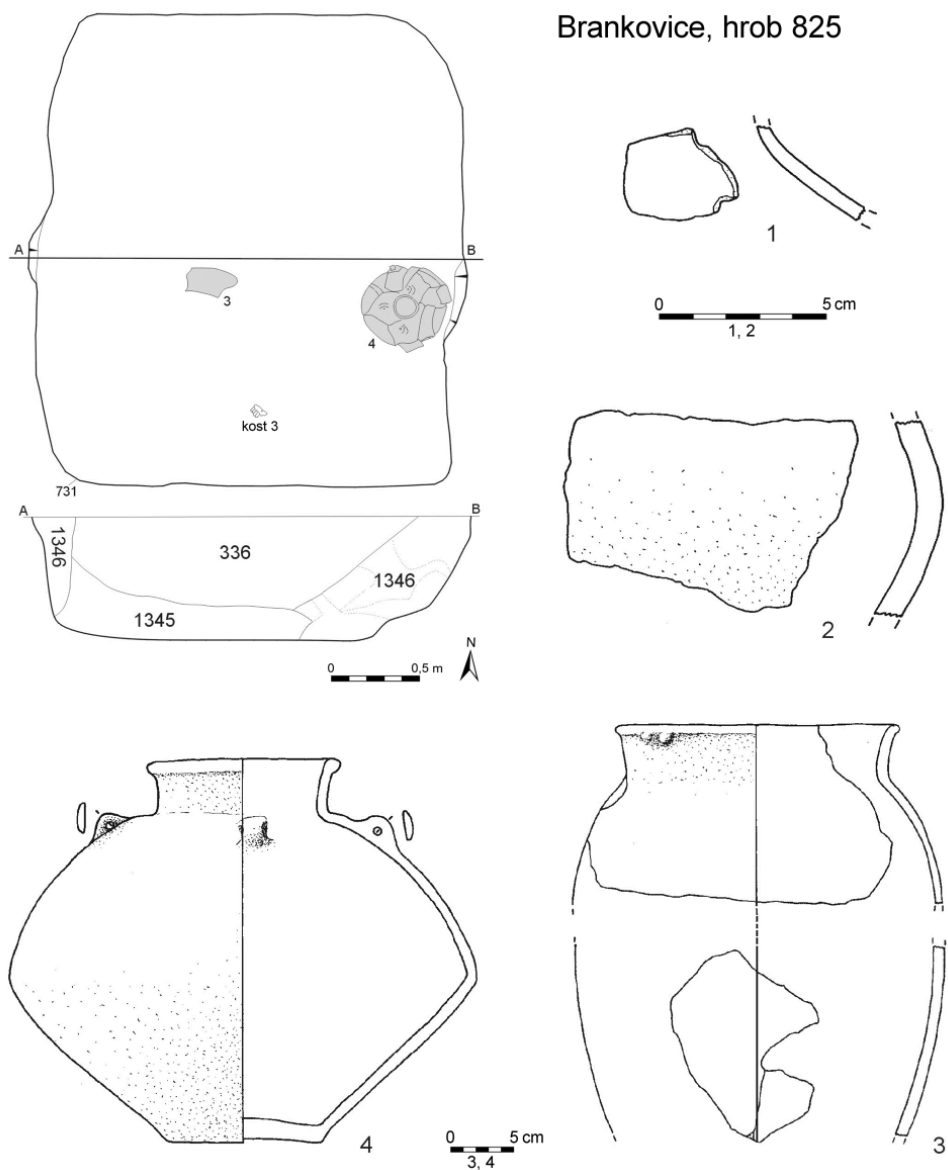
Jedinec trpěl zánětem zubního lůžka špičáku. „Zatékání“ skloviny a její hypoplázie souvisí s nesprávným vývojem zubu v době růstu, který mohl být způsoben určitým výživovým stresem (poruchy metabolismu, nedostatek vitamínů, vápníku, delší hladovění, infekční choroba apod.; *Ortner – Putschar 1981*).

Závěr antropologického posudku

Špatně zachovalé fragmenty lidských kostí náleží pravděpodobně jednomu jedinci zemřelému mezi 20. a 29. rokem života. Pohlaví nelze jednoznačně určit.

5. Zhodnocení archeologických nálezů

Předmětem, na kterém se druhotná manipulace podepsala nejméně, je amfora se čtyřmi oušky na podhrdlí (obr. 5: 4). Dále se podařilo rozlišit hrncovitou nádobu vejčitého tvaru, náležející variantě D2, pro niž jsou typické různé výčnělky na okraji nebo těsně pod ním (*Buchvaldek 1986*, 113). Jeden keramický stěp (obr. 5: 1) se liší svojí povrchovou úpravou (leštění) i keramickým materiálem (plavený) a mohl by pocházet ze džbánu, pro které je tato povrchová úprava a zrnitost keramického těsta charakteristická. Ostatní keramické stěpy je obtížné z důvodu jejich fragmentárnosti blíže určit. Mezi artefakty se řadí ještě několik malých hrudek mazanice. Nálezy nejsou ničím výjimečné a jejich analogie jsou běžné na moravských lokalitách tohoto období. Díky své nevyhraněnosti nelze náš nálezový soubor ani přesněji zařadit do stávajícího typochronologického systému nálezových skupin (podrobněji viz *Šebela 1990*); lze jen konstatovat, že typochronologicky patří do nálezové skupiny III.

Obr. 5. Brankovice, průmyslová zóna 2007. Nálezy z hrobu 825. Kresba J. Kolář.

6. Pohřební ritus

Hrob 825 nám toho bohužel příliš neřekne o způsobech ukládání ostatků do země. Co je však schopen objasnit lépe než jiné, jsou sekundární (pohřební) manipulace/aktivity. Hrob byl jimi zasažen skoro celý. Vzhledem ke zvolené me-

toď terénního výzkumu se toto otevření podařilo dobře zdokumentovat. Na plánech (obr. 3–5) je vidět, že sekundární otevření (kontext 336) bylo patrné už v hloubce 15 cm od úrovně skrývky a postupně se s rostoucí hloubkou zužovalo. Východní část hrobu (kontext 1346) zůstala neporušena. Pochází odsud kompletní amfora v primární poloze. Třetí kontext (1345) tvořil kvalitativní přechod mezi ostatními a ne vždy bylo jednoduché jej od nich odlišit. Rozmetané hrobové přídávky a lidské kosti takřka neobsahoval, nejspíše se tedy jedná o zbytek původního zásypu promísený s materiálem ze sekundární manipulace. Jinak řečeno, aktéři vyhrabali šachtu do hrobu, na jejímž dně však nějaká hlína zůstala a byla jen prohledána. Následně byla šachta zasypána materiálem, který se dnes jeví jako černohnědá prachová hlína.

V zásypu druhotného otevření se nacházela většina nálezů (keramika, lidské kosti, kámen), a to ve značně fragmentárním stavu, což ztížilo jejich odborné určení. V seznamu nálezů jsou však uvedeny i keramické zlomky z kontextu 1346. Byly sem zařazeny nejspíše omylem v důsledku špatné odlišitelnosti hranic kontextů. Pravděpodobně také pocházejí ze zásypu druhotného otevření hrobu (kontext 336).

Pozoruhodné je, že kontext 336 byl tvořen velmi tmavou až černou prachovou hlínou, která by měla být typická pro (primární i sekundární depozice) zásypy velkého množství hrobů KŠK na Moravě (srov. např. *Čižmář – Geisler 1998; Kolář a kol. 2011*). Příčina charakteristického tmavého zbarvení zásypů hrobů KŠK zatím není spolehlivě vyřešena. Primární zásyp hrobu 825 takových kvalit očividně postrádal, je tedy možné, že zasypání specifickým materiálem (hlína a popel, hnůj apod.) bylo jednou z příčin znovuotevření a následného druhotného zasypání.

Ze skeletu byly nalezeny pouze malé zlomky stranově neurčitelných kostí horních končetin, fragmenty kostí nohou a část dolní čelisti. Úplně zde chybí kosti trupu, které jsou však náchylnější k dekompozici. Alternativním vysvětlením by mohlo být, že sekundární pohřební aktivity byly zaměřeny na odebrání některých částí těla.

7. Poznámky k sekundárně otevřeným hrobům pozdního eneolitu³

Druhotně otevřený hrob KŠK z Brankovic není samozřejmě jediný. Tento fenomén je již nějakou dobu v odborné literatuře pozdního eneolitu diskutován (např. *Čižmář 1985; Šmíd 1998; Kolář 2012*). Většina bádání na toto téma se však týkala zejména starší doby bronzové (např. *Bátora 2000; Sprenger 1999; Stuchlík 1990; Podborský 1988*).

Rozdělení pohřebních aktivit na primární a sekundární vychází z kulturní antropologie, kde primární pohřební rituály zahrnují všechny aktivity a chování následující bezprostředně po smrti (např. příprava těla, zařizování pohřební hostiny či jiné společenské události, uložení do primárního hrobu) v průběhu několika dnů či týdnů. Sekundární pohřební aktivity na sebe nechávají běžně čekat několik

³ Tato část je zkrácenou verzí podrobnější studie jednoho z autorů (*Kolář 2012*).

měsíců až let a vyžadují promyšlený plán, který zahrnuje někdy i větší množství členů komunity a návštěvníků. Zpravidla se do nich zahrnuje přesun či určitá modifikace ostatků, příp. i vytvoření sekundárního hrobu – tedy místa, kam jsou ostatky po skončení uloženy. Obvykle se sekundární pohřební rituály odehrávají ve společnostech, které kladou velký důraz na minulost a své předky; tyto rituály mají umožnit právě transformaci zemřelého v předka a v širším kontextu také obnovit společenskou situaci předcházející smrti jednotlivce (*Hertz 1960; Chesson 1999*, 142–143; *Schroeder 2001; Sosna 2007*).

Doklady vícefázových pohřebních rituálů známe jak z archeologických, tak etnografických pramenů předindustriálních společností a nevyhýbají se ani křesťanským komunitám (blíže *Kolář 2012*). Z hlediska archeologického je však nutné si uvědomit důležitost formativních procesů. Ty totiž často naše vnímání původních pohřebních rituálů výrazně ovlivňují (*O'Shea 1984*, 23–24; *Duday 2009*, 7–13) a jejich správné pochopení je nezbytné pro poznání minulých lidských aktivit. Z celého souboru po sobě následujících aktivit je nutno na začátek vyčlenit tzv. primární manipulace (jinak též primární pohřební aktivity či před-pohřební zacházení), které probíhají v rámci živé kultury a nejsou součástí tzv. zánikových transformací v pojetí E. Neustupného (*2007*, 51). Dále se odehrávají depoziční procesy, které se v případě ritualizovaného pohřbívání vyznačují vysokou mírou lidského zájmu. Tím se liší od většiny depozičních procesů probíhajících např. v sídlištních kontextech. V rámci těchto procesů se mohou odehrávat různé druhy manipulací, které však všechny nemusely zanechat materiální stopy. Je nutné si také uvědomit, že ne všechny tyto procesy měly vědomý charakter, některé proběhly jen pouhou náhodou či nedopatřením (blíže *O'Shea 1984*).

Po skončení depozičních procesů začínají na vzniklé kontexty působit tzv. postdepoziční procesy, mající charakter přírodní (např. dekompozice organických materiálů, kryo- a bioturbace) nebo kulturní (sekundární manipulace) (*O'Shea 1984*, 25; srov. *Duday 2009*).

Sekundární manipulace mohou mít jak charakter náhodný, kdy nejsou starší hroby porušovány schválně, tak intencionální, kdy jsou si aktéři vědomi svého konání. Vědomé sekundární manipulace mohou být součástí pohřebního ritu – u společností s několikafázovým pohřebním ritem, nebo mohou být součástí profánních aktivit společností jiných, než kterým patří manipulované hroby.

Dělení postdepozičních procesů na přirozené a kulturní bylo již několikrát kritizováno (*Binford 1987; Neustupný 2007*, 54). Antropogenní procesy probíhají podle výše zmíněných autorů v rámci živé kultury, a jsou tedy v terminologii E. Neustupného součástí predepozičních transformací. Lidská činnost může být podle něj považována za postdepoziční transformaci pouze v případě, že by jednalo jako „přírodní síla“ (*Neustupný 2007*, 54). V tomto případě se podle mého názoru myslí náhodné transformace, je však nutné si uvědomit, že v hrobových celcích je často složité určit u některých manipulací/kontextů míru intencionality. Je možné tedy uvažovat o jakési „šedé zóně“, kdy není zjistitelné, kdy lze určitou aktivitu považovat za náhodný kulturní postdepoziční proces a kdy se již promě-

ňuje ve vědomý (pre)depoziční proces (částečně však již pozměněný postdepoziční transformací). Sekundární manipulace jsou tedy v terminologii J. O'Shea postdepozičními procesy, jejichž správné pochopení je nevyhnutelné a mělo by předcházet každému výzkumu pohřebního ritu.

Sekundární manipulace mohou mít různý rozsah a z hlediska míry otevření primárního hrobu je možné je dále dělit na:

- 1) manipulace pouze části hrobu,
 - a) zasažena jen část těla (zpravidla horní);
 - b) zasaženo celé tělo (zbytek hrobu ponechán);
- 2) manipulace celého hrobu, lidské ostatky i hrobové přídavky roztroušeny v zásypu.

Aplikací tohoto teoretického rámce na hrob 825 z Brankovic se dostáváme k následujícím závěrům. V rámci depozičních procesů (primární manipulace) byly pravděpodobně uloženy ostatky spolu s hrobovými přídavky. Zасыпáním vznikl kontext 1346 (primární depoziční) a na celý kontext začaly působit postdepoziční procesy. Po určité době (neznámo kdy) byl hrob znovu někým otevřen (sekundární manipulace – kulturní postdepoziční proces) a původní depoziční byla změněna. Během této manipulace byly některé hrobové přídavky a tělo zemřelého přemístěno a fragmentarizováno a po skončení aktivity vznikl zасыпáním specifickým materiálem kontext 336. Kontext 1345 je nejspíše jen zbytkem primárního kontextu 1346 s příměsemi.

Sekundární otevření hrobu proběhlo v rámci živé kultury, složitě je však určit, zda tento úkon byl součástí vícefázového pohřebního ritu a bylo tedy nutné jej v tomto konkrétním případě vykonat, či se jednalo o aktivitu stojící mimo rituální aktivity spojené se smrtí. Jistou náповědou nám může být rozdíl ve vlastnostech primárního a sekundárního zасыпу hrobu. Primární zасып byl velmi promísen s bloky spráše (nejspíše z výkopu hrobové jámy), sekundární zасып měl velmi tmavou (černou) barvu. Tímto velmi tmavým zасыpem jsou běžně vyplněny hroby KŠK, a to často i jejich primární zасыпы – tzn. později nemanipulované hroby. V souboru moravské KŠK tedy máme hroby v primární depoziční s velmi tmavými zасыпы a sekundárně manipulované hroby také s velmi tmavými zасыпы, v některých případech s dokumentovaným odlišným primárním zасыpem. Čím tedy byly tyto hroby zасыпávány? Proč se vyskytuje takřka univerzální zасып v tak velké oblasti? Jednalo se o intencionální činnost? Měl zасып určitých kvalit za úkol uzavírat pohřební rítus v primární či sekundární formě? Byly sekundární pohřební aktivity dopředu plánovány pro určité členy společnosti podle nějakých kritérií? Jaký byl sociální význam a symbolický smysl primární a sekundární manipulace ve společnosti KŠK? Tyto a další otázky je nutné si i nadále pokládat při tvorbě možných interpretačních modelů, protože se zatím zdá, že jednoduchá odpověď na otázku, jak tyto aktivity probíhaly, stále neexistuje.

Pro pozdní eneolit (kultura se šňůrovou keramikou, kultura zvoncovitých pohárů, protoúnětická kultura), z něhož známe několik desítek takových hrobů, jsou myslitelné tyto modely (blíže *Kolář 2012, 37–41*):

1) Sekundární zacházení s ostatky – některé primární hroby plnily funkci jen dočasného uložení ostatků a po uběhnutí určité doby proběhly sekundární pohřební aktivity. Po jejich skončení byly dotčené ostatky s náležitou úctou uloženy do místa tzv. sekundární depozice, která se však nemusela zapsat do archeologických pramenů. Tyto praktiky byly určeny jen nějak výjimečným jedincům (*Sosna 2007*, 178) nebo mohly být ovlivněny ekonomickými faktory (*Metcalf 1981*).

2) Příčinou pro sekundární otevření hrobu bylo získání hodnotných (měděných) artefaktů. Nejednalo se o součást pohřebních praktik, měla by tedy u nich silně převládat praktická motivace získání cenných předmětů (srov. *Čižmář 1985*, 410; *Čižmář – Geisler 1998*, 78; *Šmíd 1998*, 126).

3) Pohřbení dalších jedinců – v tomto případě je primární hrob otevřen z důvodu uložení dalšího jedince, který mohl být biologicky či sociálně příbuzný. Tato aktivita by měla reflektovat kolektivní skupinovou identitu a je také otázkou, nakolik je součástí pohřebního rituálu předchozího jedince.

4) Intencionální znesvěcení hrobu – důvodem pro toto jednání mohl být boj konkurujících si skupin v rámci jedné komunity či mezi komunitami. Znesvěcení místa posledního odpočinku předků totiž citelně zasahuje žijící jedince udržující vztahy k těmto předkům (*Sosna 2009*, 53) a může hrát také důležitou roli v teritoriálním soupeření o krajinu. Pokud by tyto aktivity probíhaly skutečně za účelem likvidace důležitých religiózních míst, nebyly by ani součástí sekundárních pohřebních praktik. K intencionálnímu znesvěcení hrobu mohlo docházet i kvůli „nebezpečnosti“ pohřbeného člověka pro žijící komunity. Někdy jsou takto znesvěcené hroby kombinovány ještě s dalšími (primárními) depozicemi artefaktů či zvířat nad nimi (*Šmíd 1998*).

Předložené modely mohou samozřejmě představovat jen výběr ze všech možností, doufáme však, že budoucím výzkumem budou některé potvrzeny či vyvráceny.

8. Závěr

Na katastru obce Brankovice byl v roce 2007 prozkoumán hrob kultury se šňůrovou keramikou (825), ve kterém byl pohřben nejspíše jeden dospělý člověk, zemřelý pravděpodobně v intervalu věkové kategorie adultus I (20–29 let). Hrob 825 byl zkoumán a dokumentován v jednotlivých úrovních (15, 30, 45, 60 cm), což umožnilo velmi detailní poznání vztahu primární a sekundární manipulace. V zásypu hrobu byly rozeznány tři kontexty – původní zásyp, zásyp šachty a vrstva promíchané půdy původního zásypu a zásypu šachty. Aktéři sekundární manipulace hrobu odstranili většinu kosterních pozůstatků, zbytek byl značně fragmentární nalezen v zásypu sekundárního otevření. V primární poloze byla nalezena jen amfora a část primárního zásypu, ostatní hrobové přídatky byly nekompletní a rozptýleny v zásypu. Na základě nalezených předmětů řadíme typochronologicky hrob do III. nálezové skupiny stávajícího systému členění moravské KŠK.

Sekundární (pohřební) manipulace mohly hrát důležitou roli v rámci pohřebního ritu společnosti s kulturou se šňůrovou keramikou při přeměně zemřelého v předka, resp. při pokusech o nastolení společenské rovnováhy předcházející smrti jedince. Sekundární pohřební aktivity jsou součástí postdepozicičních procesů, během svého průběhu (také kvůli tomu, že probíhají většinou intencionálně v rámci živé kultury) se jejich podstata mění a stávají se depozičními procesy s výslednými sekundárními depozičními. Právě proto, že stojí na rozhraní těchto pochodů, je jejich detailní poznání naprosto klíčové pro další výzkum. Pro období pozdního eneolitu můžeme určitě uvažovat o 1) sekundárním zacházení s ostatky, 2) získávání hodnotných artefaktů, 3) pohřbívání dalších jedinců či o 4) intencionálním znesvěcení hrobu.

Text vznikl v rámci projektu financovaného GAČR (404/09/H020). Autoři děkují Davidu Parmovi za poskytnutí hrobu k publikaci, Petru Tkáčovi a editorovi za věcné připomínky k původní verzi textu.

Literatura

- Bátora, J. 2000:* Problematika sekundárneho otvárania hrobov v kultúrach staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. In: A Turning of Ages. Im Wandel der Zeiten. Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on his 70th Anniversary. Kraków, 1–24.
- Binford, L. R. 1987:* Researching ambiguity: frames of reference and site structure. In: Kent, S. (ed.), Method and theory for activity area research. New York, 449–512.
- Buchvaldek, M. 1986:* Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty. Praehistorica XII. Praha.
- Černý, M. – Komenda, S. 1980:* Sexual Diagnosis by the Measurements of Humerus and Femur. Sborník prací, Pedagogická fakulta Univerzita Palackého Olomouc – Biologie 2, 147–167.
- Čížmář, M. 1985:* Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Holubic a Tvarožné, Archeologické rozhledy XXXVII, 403–412.
- Čížmář, M. – Geisler, M. 1998:* Hroby kultury se šňůrovou keramikou z prostoru dálnice Brno–Vyškov. Pravěk – Supplementum 1. Brno.
- Demek, J. a kol. 1987:* Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČSR. Praha.
- Duday, H. 2009:* The Archaeology of the Dead. Lectures in Archaeoethnology. Oxford – Oakville.
- Hertz, R. 1960:* Death & the Right Hand. Glencoe.
- Chesson, M. S. 1999:* Libraries of the Dead: Early Bronze Age Charnel Houses and Social Identity at Urban Bab edh-Dhra', Jordan, Journal of Anthropological Archaeology 18, 137–164.
- Chleborád, M. 1934:* Pravěké hroby durinských skrčků na Bučovsku a v okolí, Zvláštní otisk z Ročenky spořitelny města Bučovic za rok 1934, 3–27.
- Kala, J. 2008:* Antropologické zhodnocení kosterního materiálu z Brankovic, okr. Vyškov, Pravěk NŘ 18, 165–168.
- Kolář, J. a kol. 2011:* Kultura se šňůrovou keramikou v povodí říčky Hané na střední Moravě. Pohřební areály z prostoru dálnice D1 v úseku Vyškov – Mořice a dalších staveb. Pravěk – Supplementum 23. Brno.
- Kolář, J. 2012:* Secondary mortuary practices during the late Eneolithic in Moravia, Czech Republic: State of knowledge, history of research, terminology and interpretations. In: Kolář, J. – Trampota, F. (eds.), Theoretical and Methodological Considerations in Central European Neolithic

- Archaeology. Proceedings of the ‘Theory and Method in Archaeology of the Neolithic (7th – 3rd millennium BC)’ conference held in Mikulov, Czech Republic, 26th – 28th of October 2010. British Archaeological Reports, International Series 2325. Oxford, 25–44.
- Lovejoy, C. O.* 1985: Dental Wear in the Libben Population: Its Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death, *American Journal of Physical Anthropology* 68/1, 47–56.
- Matějčíková, A.* 2008: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů z Brankovic, okr. Vyškov, *Pravěk* NR 18, 153–164.
- Metcalf, P.* 1981: Meaning and Materialism: The Ritual Economy of Death, *Man* 16, 563–578.
- Neustupný, E. 2007: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- Ortner, D. J. – Putschar, W. G. J.* 1981: Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. Washington.
- O’Shea, J. M.* 1984: Mortuary Variability. An Archaeological Investigation. Orlando.
- Parma, D.* 2008: Brankovice 2007. Průmyslová zóna – stavba závodu Opal. Brno (nálezořová zpráva ř. 11/08 v archivu ÚAPP Brno).
- Podborský, V.* 1988: K problémům pohřebního ritu a druhotného otřírání hrobů lidu únětické kultury. In: Dočkalová, M. (ed.), *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*. Brno, 71–82.
- Schroeder, S.* 2001: Secondary Disposal of the Dead: Cross Cultural Codes, *World Cultures* 12 (1), 77–93.
- Sosna, D.* 2007: Sekundární pohřební aktivity: srovnávací studie. In Budil, T. – Ziková, T. (eds.), *Antropologické symposium V. Plzeň*, 169–182.
- Sosna, D.* 2009: Social Differentiation in the Late Copper Age and the Early Bronze Age in South Moravia (Czech Republic). *British Archaeological Reports, International Series* 1994. Oxford.
- Sprenger, S.* 1999: Zur Bedeutung des Grabraubes für sozioarchäologische Gräberfeldanalysen. Eine Untersuchung am frühbronzezeitlichen Gräberfeld Franzhausen I, Niederösterreich. *Fundberichte aus Österreich – Materialhefte A* 7. Wien.
- Stuchlik, S.* 1990: Die sekundäre Eingriffe in den Gräbern der Úněticer Kultur, *Anthropologie XXVIII/2–3*, 159–167.
- Šebela, L.* 1990: Die Chronologie der Schnurkeramik in Mähren. In: Internationales Symposium – Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik, Praha-Štřín 1. – 6. 10. 1990. Die Chronologie der regionalen Gruppen, Zusammenfassungen. Praha, 23–28.
- Šmid, M.* 1998: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury se šňůřovou keramikou na Moravě. In: Prostředník, J. – Vokolek, V. (eds.), *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*. Turnov – Hradec Králové, 123–135.

EIN GRAB DER KULTUR MIT SCHNURKERAMIK AUS BRANKOVICE. ANMERKUNGEN ZU SEKUNDÄREN BESTATTUNGSAKTIVITÄTEN IM SPÄTÄNEOLITHIKUM IN MÄHREN

Im Kataster der Gemeinde Brankovice wurde im Jahr 2007 ein Grab (Nr. 825) der Kultur mit Schnurkeramik untersucht, in dem wahrscheinlich eine erwachsene Person der Alterskategorie Adultus I bestattet wurde. Grab 825 wurde in den einzelnen Höhenniveaus (15, 30, 45, 60 cm) untersucht und dokumentiert, was es möglich machte, sehr detaillierte Kenntnisse über einen sekundären Eingriff zu gewinnen. In der Grabverfüllung konnten drei Kontexte unterschieden werden, und zwar die ursprüngliche Verfüllung, die Verfüllung des Schachtes und eine mit dem Lehm der ursprünglichen Verfüllung und der Schachtverfüllung durchsetzte Schicht. Von den Akteuren des sekundären Eingriffs wurden die meisten Skelettüberreste beseitigt, der Rest wurde nur sehr fragmentarisch in der Verfüllung der sekundären Öffnung gefunden. In primärer Lage wurde nur eine Amphore und ein Teil der ursprünglichen Verfüllung gefunden, die übrigen Grabbeigaben waren

inkomplett in der Verfüllung verstreut. Anhand den gefundenen Gegenständen ordnen wir das Grab der Fundgruppe III des Gliederungssystems der mährischen Kultur mit Schnurkeramik zu.

Spuren sekundärer Bestattungseingriffe werden relativ häufig in Gräbern des Spätäneolithikums in Mähren beobachtet (vgl. *Kolář 2012*). Sekundäre (Bestattungs-) Aktivitäten haben im Rahmen des Bestattungsritus der Gesellschaft mit der Kultur mit Schnurkeramik bei der Verwandlung des Verstorbenen in einen Ahnen, bzw. bei Versuchen eine wichtige Rolle spielen können, die dazu dienten, ein dem Tod eines Individuums vorhergehendes gesellschaftliches Gleichgewicht herzustellen. Sekundäre Bestattungsaktivitäten sind Bestandteile von Post-Deponierungsprozessen, deren Substanz sich während ihres Verlaufs ändert (auch deshalb, weil sie meist im Rahmen einer lebendigen Kultur intentional erfolgen) und die zu Deponierungsprozessen mit anschließenden Sekundärdeponierungen werden. Gerade weil sie an der Grenze solcher Verfahren stehen, ist ihr Detailstudium für die weitere Forschung schlichtweg von Schlüsselbedeutung. Für den Zeitraum des Spätäneolithikums kann sicherlich in Betracht gezogen werden, dass 1) mit Gebeinen sekundär umgegangen wurde, 2) wertvolle Artefakte beschafft wurden, 3) weitere Individuen bestattet bzw. 4) Gräber absichtlich geschändet wurden.

Abb. 1. Brankovice, Bez. Vyškov. A – Lokalisierung in Tschechien; B – Lage der untersuchten Fläche.

Abb. 2. Brankovice, Industriegebiet 2007. Untersuchte Fläche mit gekennzeichneten äneolithischen Gräbern und Objekten. KŠK – Kultur mit Schnurkeramik; KZP – Glockenbecherkultur (nach *Parma 2008*, modifiziert).

Abb. 3. Brankovice, Industriegebiet 2007. Planskizzen von Grab 825 im Dokumentationsniveau 15 und 30 cm (nach *Parma 2008*, modifiziert).

Abb. 4. Brankovice, Industriegebiet 2007. Planskizzen von Grab 825 im Dokumentationsniveau 45 und 45/50 cm (nach *Parma 2008*, modifiziert).

Abb. 5. Brankovice, Industriegebiet 2007. Funde aus Grab 825. Zeichnung J. Kolář.

Übersetzt von B. Magar

